

Валентина Іванівна Доротюк,
кандидат психологічних наук,
завідувач лабораторії профільного
навчання і профконсультацій
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 373.5.091.64:331.54

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Стаття посвячена актуальним вопросам професійного і особистісного самоопределення старшеклассников. В частности проанализированы психолого-педагогические предпосылки формирования такого новообразования как «професійне самоопределение», определена система факторов, влияющих на его формирование. Установлено, что професійне самоопределение – это сложное структурное новообразование взаимосвязанных и объединенных убеждений, морально-волевых качеств личности, способов поведения, знаний о профессиях, практические умения и навыки, сформированные в соответствии с требованиями общества и возможностями учебно-воспитательного процесса в школе. Професійне самоопределение является неотъемлемым компонентом личностного самоопределения. Эти явления проходят параллельной линией на протяжении всего жизненного пути человека, и от того, как человек справляется с поставленными задачами выбора на разных этапах своей жизни, зависит успешность жизни в целом.

Ключевые слова: професійне самоопределение, личностное самоопределение, предпосылки, учащиеся старших классов, факторы влияния.

The article is devoted to topical issues of professional and personal self-definition of seniors. In particular, it is analyzed the psychological and educational prerequisites of formation of such tumors as "professional self-definition", defined the system of factors that influence on its formation. It is established that the professional self-definition – is a complex structural neoplasm combined and interrelated of beliefs by moral and volitional qualities of personality, methods of behavior, knowledge of the profession, practical skills, formed in accordance with the requirements of society and opportunities of the educational process in school. Professional self-definition is an integral component of personal identity. These phenomena are parallel lines throughout the human life course, and how a person copes with the tasks of choice at different stages of your life, depends on the success of life in general.

Key words: professional self-definition, personal self-premise, seniors, factors of influence.

Сучасна соціальна реальність, що характеризується ламкою системою цінностей, відсутністю структурованих нормативних моделей, представлена у свідомості підростаючого покоління. Для педагогіки та психології значущими є дані про нормативно-ціннісні орієнтації сучасних старшокласників, оскільки вони дозволяють уявити портрет юнацтва ХХІ століття, підібрати адекватні засоби впливу на особистість, яка формується.

Простежується наявність чітко вираженого протиріччя між очікуваннями суспільства на поповнення рядів грамотними фахівцями, які люблять свою діяльність, прагнуть до професійного самовдосконалення. Складністю для старшокласників є розібратися в безлічі професій, визначити затребуваність на ринку праці, визначити відповідність вимог здібностям, схильностям та набутим навикам.

Метою і завданнями дослідження є виявлення передумов та системи чинників, що впливають на свідомий вибір майбутньої професії учнями старших класів.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що предметом уваги вчених були проблеми становлення особистості, пов'язані з дослідженням методологічних засад сучасної філософії освіти (В. Кремень, В. Мадзігон, І. Зязюн, В. Андрущенко, О. Савченко, О. Сухомлинська); неперервної професійної освіти (С. Гончаренко, Н. Ничкало); необхідності формування у молоді вмінь самостійного пошуку та аналізу знань про види професійної діяльності (М. Захаров, С. Чистяков); теоретико-методичні аспекти професійного самовизначення старшокласників в умовах профільного навчання (Н. Бібік, М. Піддячий, В. Зінченко, Є. Павлютенков, О. Пехота, В. Савченко, В. Симоненко, М. Тименко, Б. Федоришин та інші.); проблеми професійної орієнтації у зарубіжних країнах (Н. Абашкіна, Н. Лавриченко); психологічні аспекти професійного самовизначення учнів (Е. Герр, Ф. Кібнер, А. Маслоу та ін.); формування готовності особистості до прийняття рішення щодо професійного вибору (Б. Адаскін, А. Асмолова, А. Вайсбург,

Л. Виготський, О. Гребенюк, М. Рожкова); проблеми шляхів розвитку професійних здібностей учнів (Л. Божович, Б. Ломова, С. Рубінштейн).

Судячи з аналізу напрацювань, можна зробити висновки, що переважна більшість аспектів проблеми не залишилася поза увагою дослідників, але особливої уваги заслуговують питання вивчення професійного самовизначення, як провідного компоненту особистісного самовизначення в старшому шкільному віці.

1. Професійне самовизначення. Позиція старших членів родини. Звичайно, турбота старших про майбутню професію власної дитини цілком зрозуміла, батьки відповідають за те, як складеться подальше життя нащадків. Вони надають дитині повну свободу вибору, вимагаючи від неї самостійності, відповідальності, ініціативи. Трапляється, що батьки не згодні з вибором дитини, пропонуючи переглянути плани і зробити інший вибір, вважаючи молоду людину не здатною самостійно приймати важливі рішення. Правильному вибору професії часто заважають установки батьків, які прагнуть, щоб діти компенсували їхні недоліки в майбутньому, у тій діяльності, в якій вони не змогли себе повністю проявити. Дослідження показують, що в більшості випадків діти погоджуються з вибором батьків, розраховуючи на їхню допомогу при вступі до навчального закладу. При цьому діти забувають, що працювати за вибраною спеціальністю доведеться їм, а не їхнім батькам.

2. Позиція товаришів, подруг (однолітків). Дружні стосунки старшокласників досить міцні, а їхній вплив на вибір майбутньої професії цілком вірогідний, крім того в силу вікових особливостей розвитку увага професійного майбутнього в однолітків значно зростає. Позиція оточення в якому спілкуються старшокласники може стати вирішальною у професійному самовизначенні.

3. Позиція вчителів, класного керівника. Кожен учитель, спостерігаючи за поведінкою учня, тільки у навчальній діяльності, намагається аналізувати структуру його інтересів, схильностей, особливості характеру, здібності, рівень підготовки тощо. Учитель часто володіє інформацією, що невідома учню.

4. Особисті професійні плани. У поведінці та житті людини, уявлення про найближче та віддалене майбутнє відіграють важливу роль. Особливості уявлення професійних планів залежать від складу розуму, характеру й досвіду людини. Він містить головну мету та цілі на майбутнє, шляхи та засоби їх досягнення.

5. Здібності. Здібності, таланти учнів старших класів необхідно розглядати не тільки в контексті навчання, але й в інших видах суспільно цінної активності. Здібності містять майбутню професійну придатність.

6. Рівень домагань на суспільне визнання. Реалістичність домагань старшокласника – перший ступінь професійної підготовки.

7. Інформованість. Неспотворена інформація – Схильності. Схильності проявляються та формуються в діяльності. Свідомо долучаючись до видів діяльності,

людина може змінювати власні захоплення, це і є професійна спрямованість. Для старшокласника це важливо, оскільки допрофесійні захоплення відіграють важливу роль у виборі майбутньої професії.

– Самовизначення особистості – це свідомий акт виявлення та твердження власної позиції в проблемних ситуаціях. Його особлива форма професійне самовизначення. У світі існує кілька десятків тисяч професій. Вони відрізняються метою, умовами, предметом та знаряддями діяльності. Щоб прийняти правильне рішення, необхідно врахувати безліч факторів, серед яких *-гармонійне* (благополучне сьогодення при позитивному майбутньому);

– *стагнаційне* (благополучне сьогодення при негативному майбутньому; страх перед майбутнім);

– *безтурботне* (благополучне сьогодення, бачення майбутнього без цілеспрямованого планування; очікування благополуччя того, що буде відбуватися з тобою);

– *безперспективне* (благополучне сьогодення; планування майбутнього при відсутності його цінності як вимушене);

– *негативне* (неблагополучне сьогодення, негативне майбутнє; відчуття безнадійності);

– *захисне* (неблагополучне сьогодення, позитивне планування майбутнього; «втеча в майбутнє»);

– *фантазійне* (неблагополучне сьогодення, позитивне майбутнє при відсутності його планування; «втеча в мрії про майбутнє»);

– *прагматичне* (успішна самореалізація при відсутності цінностей та екзистенціальної орієнтації; адаптивність, проекція в майбутнє запозичених цінностей);

– *гедоністичне* (успішна самореалізація при відсутності цінностей, екзистенціальної орієнтації, позитивних образів майбутнього та планування; погоня за сьогочасними задоволеннями);

– *залежне* (успішна самореалізація, позитивне майбутнє за відсутності цінностей, екзистенціальної орієнтації та планування; погоня за задоволеннями, проекція в майбутнє запозичених цінностей);

– *бездуховне* (успішна самореалізація та планування за відсутності цінностей, екзистенціальної орієнтації та негативному майбутньому; практичність, «емоційна ущільненість»);

– *пасивне* (нереалізовані цінності в сьогоденні, позитивне плановане майбутнє; нереалізованість у сьогоденні);

– *невротичне* (нереалізовані цінності в сьогоденні, негативне плановане майбутнє; переживання незатребуваності, відсутність перспективи);

– *бездіяльне* (нереалізовані цінності в сьогоденні, позитивне неплановане майбутнє; відхід від нереалізованості в сферу емоційних переживань);

– *відстрочене* (нереалізовані цінності в сьогоденні, негативне плановане майбутнє; відтермінування реалізації нереалізованих цінностей).

Позитивно орієнтований саморозвиток наповнює майбутнє змістом, структурує його та за визначенням

формує людину суб'єктом власного становлення. Успішність самовизначення визначається присвоєнням та осмисленням соціально-набутих цінностей.

Нерозривний зв'язок професійного та особистісного самовизначення останнім часом вважається загально визнаним. Більш того, на перший план висувається ціннісно-моральне самовизначення особистості. В цілому, виділяють наступні основні типи самовизначення: професійне, життєве та особистісне. На вищих рівнях прояву ці типи взаємопов'язані, а їхні ознаки містять наскрізний характер. Наприклад, професіонал, який знайшов у професійній діяльності зміст власного життя, безсумнівно реалізує себе, як особистість. В іншому випадку людина у власному хобі досягає таких висот, успіхів, що здобувають суспільне визнання, яким міг би позаздрити будь-який професіонал.

На думку І. Кона, процес професійного самовизначення має початок з дитинства і поділяється на етапи, тривалість яких варіюється залежно від соціальних умов та індивідуальних особливостей розвитку [4].

– *Перший етап* – дитяча гра, в ході якої дитина приймає професійні ролі і «програє» окремі елементи пов'язаної з ними поведінки. *Другий етап* – підліткової фантазії, коли підліток бачить себе у мріях представником тієї чи іншої привабливої для нього професії. *Третій етап* охоплює підлітковий та більшу частину юнацького віку -характерна велика формалізація (професіоналізм відбивається у: дипломах та сертифікатах, трудовій книжці, результатах професійної діяльності тощо);

– вимагаються, сприятливі умови (соціальні запити, що відповідають організації, матеріальне забезпечення для діяльності тощо

Для життєвого самовизначення характерні:

- глобальність, всеосяжність образу та стилю життя, що відповідає середовищу в якому живе людина;
- залежність від стереотипів суспільної свідомості певного соціокультурного середовища;
- залежність від економічних, соціальних, екологічних та інших об'єктивних факторів, що визначають життя певної соціальної та професійної групи.

Для особистісного самовизначення:

- характерна неможливість формалізації повноцінного розвитку особистості;
- більш підходять не сприятливі у повсякденному уявленні умови, а, навпаки, складні обставини та проблеми, що дозволяють проявитися кращим особистим якостям людини, сприяють розвитку таких якостей.

Крім того, у вивченні питань професійного самовизначення в умовах інформатизації суспільства, значну увагу необхідно приділяти віковим особливостям розвитку. Прихильники концепції вікового розвитку вважали, що професійний розвиток безупинний, складається з фаз та містить типи професійного розвитку, а стадії професійного розвитку застосовуються на віковому розвитку. Такі фактори відіграють важливу роль у визначенні підходів до особистісного та професійного самовизначення молоді, адже в епоху

випереджувального розвитку інформаційного поля, спостерігається гіперболізований фізичний та психологічний розвиток людини. Знання цих процесів та їх причин мають бути взяті на озброєння учасниками навчально-виховного процесу.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури виявлено вікові та психологічні особливості старшокласників, що впливають на формування професійного самовизначення. До них можна віднести:

- особистісну спрямованість, провідний тип діяльності, провідні новоутворення, мотивацію, рівень розвитку механізмів мислення, самооцінки, самоаналізу, самовиховання;
- актуалізацію у старшокласників образу «Я» , розвиток рефлексії, активного самопізнання, потреба у самовихованні, самоосвіті, набуття професійної спрямованості;
- прояв в учнів стійких інтересів, зосередження їх уваги на професійному самовизначенні.

Підсумовуючи аналіз системи факторів, що впливають на свідомий вибір професії старшокласниками, вікових психофізіологічних особливостей підліткового та юнацького віку, можемо констатувати що, професійне самовизначення – це складне структурне новоутворення взаємопов'язаних та поєднаних переконаннями морально-вольових якостей особистості, способів поведінки, знань про професії, практичні вміння та навички, сформовані у відповідності з вимогами суспільства та можливостями навчально-виховного процесу у загальноосвітньому навчальному закладі.

Використані літературні джерела

1. Альбуханова-Славская К. А. Жизненные перспективы личности [Текст] / К. А. Альбуханова-Славская // Психология личности и образ жизни / отв. ред. Е. В. Шорохова. – М. : Наука, 1987. – С. 137–145.
2. Гинзбург М. Р. Психологическое содержание личностного самоопределения [Текст] / М. Р. Гинзбург // Вопросы психологии. – 1994. – № 3. – С. 43–52.
3. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения [Текст] / Е. А. Климов. – Ростов на Дону, 1996. – 512 с.
4. Кон И. С. В поисках себя. Личность и ее самосознание [Текст] / И. С. Кон. – М., 1984. – 335 с.
5. Кудрявцев Т. В. Психологический анализ динамики профессионального самоопределения личности [Текст] / Т. В. Кудрявцев, В. Ю. Шегурова // Вопросы психологии. – 1983. – № 2. – С. 5–59.
6. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів / [під керівн. В. Б. Шапаря] – Харків: Прапор, – 2009. – 672 с.
7. Соціально-психологічні чинники мотивації професійного вдосконалення особистості керівних кадрів освіти : [наук.-метод. посібник] / Боришевський М. Й., Семиченко В. А., Бондарчук О. І. та ін. – К. : Логос, 2005. – 128 с.